

Pobożność starotestamentalna w świetle 1 Krl 3,6

Pod pojęciem „pobożność” rozumiemy najczęściej postawę człowieka głęboko zakorzoną w wierze w Boga i wyrażającą się w życiu według zasad tej wiary. Człowiek pobożny oddaje więc cześć Bogu w kulcie i praktyce codziennego życia. Pielęgkuje osobistą relację z Bogiem, przestrzega Bożych przykazań i zasad życia religijnej społeczności, do której należy. Respektuje przy tym przyjmowaną w tej społeczności naukę i uczestniczy w jej nabożeństwach.

W Starym Testamencie w przekładzie Biblii Tysiąclecia (wyd. 5, 2008) rzeczownik „pobożność” – w różnych formach – występuje zaledwie siedem razy, zaś przymiotnik „pobożny” – także w różnych formach fleksyjnych – tylko 15 razy. Polski termin „pobożność” oddaje w tych przypadkach dwa słowa Biblii Hebrajskiej (דסה, הארי) a trzy Biblii Greckiej (φόβος, εὐσεβεια, θεοσεβεια). Podobnie jest z przymiotnikiem „pobożny”, który jest odpowiednikiem dwóch terminów hebrajskich (דסה, ישר) i czterech greckich (εὐσεβής, εὐθύς, εὐλαβής, ὅσιος). Już ten stan rzeczy pokazuje, że zakres znaczeniowy pojęcia „pobożność” jest szeroki. Trzeba przy tym zwrócić uwagę, że zarówno polskie słowo „pobożność”, jak i oddawane przez nie terminy hebrajskie i greckie mają w tekstach Starego Testamentu również synonimy. Czym więc jest

Pobożność starotestamentalna w świetle 1 Krl 3,6

„pobożność” w tekstach Starego Testamentu? Odpowiedź na to pytanie jest celem niniejszego krótkiego studium. Rozpatrzenie i omówienie wszystkich możliwości i niuansów znaczeniowych oraz aspektów pobożności przekraczałoby normy objętościowe artykułu w księdze pamiątkowej. Przedmiot analiz i omówień zostanie zatem ograniczony do wskazania na znaczenie podstawowych terminów i wyrażen opisujących pobożność w Starym Testamencie i do interpretacji w tym kontekście jednego starotestamentowego wersetu, który można uznać za reprezentatywny dla badanej kwestii. Chodzi mianowicie o tekst 1 Krl 3,6, który wzmiankuje o pobożnym postępowaniu króla Dawida.

Pobożność: główne określenia i ich zakres znaczeniowy

W tekście Starego Testamentu znajdziemy kilka podstawowych terminów, które kreślą znaczeniowe spektrum pobożności poprzez swoje pole semantyczne i powiązania frazowe¹. Jednym z nich jest hebrajski termin טוב, który w języku polskim znaczy być dobrym, dobrze postępować bądź przymiotnik „dobry”. Według biblijnego opisu stworzenia świata w Rdz 1,1–2,3 wszystko, co Bóg uczynił, łącznie z człowiekiem, było w Jego oczach dobre (טוב). W następującym nieco dalej opisie upadku pierwszych ludzi (Rdz 3) widnieje już informacja, że człowiek uzyskał zdolność odróżniania dobra od zła (Rdz 3,5.22). Ta kompetencja postawiła go w etycznej odpowiedzialności za swoje czyny, a wraz ze świadomością bycia stworzonym na Boży obraz i na podobieństwo do Boga, który wszystko uczynił dobrym, rodziła imperatyw wyboru dobra w myśleniu i działaniu.

Przykładu ludzkiej konfrontacji z tym imperatywem dostarcza historia Kaina (Rdz 4,1-16). Tekst biblijny podaje, że gdy Bóg nie spojrział na Kaina i jego ofiarę, jego twarz była smutna i ponura. Wtedy Bóg powiedział mu: „Gdybyś postępował dobrze [אם היית] miałbyś twarz pogodną; jeżeli zaś nie będziesz dobrze postępował [אם לא היית] grzech leży u wrót i czyha na ciebie, a przecież ty masz nad nim panować” (Rdz 4,7). Te słowa stanowiły i stanowią

¹ Więcej na ten temat zob. np. S. FISCHER, *Frömmigkeit*, w: *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex)*, 2018, 1–10, https://www.bibelwissenschaft.de/fileadmin/buh_bibelmodul/media/wibi/pdf/Frömmigkeit__2018-12-03_21_02.pdf [dostęp: 1.03.2021].

trudność dla tłumaczy i komentatorów². Marcin Luter oddał frazę אַם תִּיטִיב אם przez „jeżeli jesteś pobożny” (niem. *wenn du fromm bist*) i odpowiednio תִּיטִיב לא אם przetłumaczył jako „jeżeli nie jesteś pobożny”. Przy takim rozumieniu i w takiej interpretacji biblijnej wypowiedzi wyrazem pobożności człowieka jest podejmowanie decyzji i dokonywanie wyborów odpowiadających woli Bożej oraz działanie konsekwentne i zgodne z sumieniem, nacechowane troską o właściwe relacje międzyludzkie i dobro społeczności. Praktykowanie tak pojmowanej pobożności pozwoli w rezultacie zachować pogodną twarz („podniesioną”) i liczyć na to, że znajdzie ono uznanie u Boga³.

O tym, że Bóg ma upodobanie w człowieku dobrym, poucza mędrzec w Księdze Przysłów. W Prz 12,2 jest wypowiedź: „Dobry [טוב] zjednywa upodobanie u Pana, męża podstępного [איש מזומת] uzna On za bezbożnego [ירשיע]”⁴ (por. 2,20; 14,14). Z wersetu poprzedzającego (Prz 12,1) wynika, że ten dobry człowiek kocha karność i wiedzę. W zacytowanej wypowiedzi z Prz 12,2 jest on natomiast przeciwstawiony – w paralelnej antytezie – dosłownie „mężowi planów/zamiarów” (איש מזומת). Określenie איש מזומת ma w tym zdaniu sens negatywny i oznacza człowieka, który planuje i knuje intrygi, który nie rozeznaje właściwie między dobrem a złem i w konsekwencji wybiera zło, zasługując na surowy osąd Boga czy wręcz na potępienie (por. 14,17; 24,8)⁵.

² Poświadcza to już przekład LXX, w którym zwrot אַם תִּיטִיב, i tak samo תִּיטִיב לא אם, jest odniesiony wyraźnie do Kainowej ofiary, i stąd pierwsza część wypowiedzi została oddana przez εὐν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης („jeżeli właściwie złożyłeś ofiarę, właściwie jednak nie rozdzieliłeś”). O innych interpretacjach i związanych z nimi problemach zob. np. C. WESTERMANN, *Genesis. Bd. II: Genesis 1-11. Teil 2: Gen 4-11*, Biblischer Kommentar. Altes Testament I/1, Neukirchen-Vluyn 1999, s. 407–410; J.N. LOHR, *Righteous Abel, Wicked Cain: Genesis 4:1-16 in the Masoretic Text, the Septuagint, and the New Testament*, *The Catholic Biblical Quarterly* 71 (2009) 3, s. 485–496; L.M. MORALES, *Crouching Demon, Hidden Lamb: Resurrecting an Exegetical Fossil in Genesis 4.7*, *The Bible Translator* 63 (2012) 4, s. 185–191; J. LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju: rozdziały 1–11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, *Nowy Komentarz Biblijny ST I/1*, Częstochowa 2013, s. 282–284.

³ N.M. SARNA, *Genesis*, *The JPS Torah Commentary*, Philadelphia 1989, s. 33; J. SCHARBERT, *Genesis 1–11*, *Die Neue Echter Bibel. Altes Testament 5*, Würzburg 1990, s. 66; H.-S. BAE, *Bin ich Hüter meines Bruders? Eine Überlegung zur Stellung Kains in Gen 4,1-16*, *Vetus Testamentum* 66 (2016) 3, s. 372–375.

⁴ Słowo ירשיע (hifil od רשע) w tym wersecie jest często oddawane jako „uzna za winnego” lub „potępi”.

⁵ Na temat znaczenia i zastosowania מזומת w Księdze Przysłów oraz interpretacji określenia איש מזומת zob. np. H.F. FUHS, *Sprichwörter*, *Die Neue Echter Bibel. Altes*

Wzmiankowanego w tekście Prz 12,2 „dobrego” (טוב) Luter z racją uznał zatem znów za „pobożnego”, oddając hebrajskie טוב przez *fromm*.

Biblia Hebrajska przybliży rzeczywistość pobożności również przymiotnikami wywodzącymi się od rdzenia תמם, oznaczającego być doskonałym, niewinnym, nieskazitelnym, nienagannym. Jako nieskazitelny⁶ (תמים; LXX: τέλειος) wśród współczesnych sobie ludzi, a także jako człowiek prawy (איש צדיק) i chodzący z Bogiem (את האלהים התהלך) został określony Noe (Rdz 6:9). Do Abrahama Bóg powiedział: „chodź przede mną i bądź nieskazitelny (תמים)” (Rdz 17,1). Termin תמים ma konotację moralną, wskazuje na tego, kto jest wolny od winy. Człowieka określonego jako תמים cechuje bowiem powstrzymywanie się od nieprawości i postępowanie zgodnie z Bożym prawem (np. 2 Sm 22,24; Ez 28,15; Ps 119,1)⁷. Nieskazitelność wzmiankowana przez epitet תמים odzwierciedla w konsekwencji pobożność i prawość przed Bogiem (Ps 18,24; por. 101,2) oraz warunkuje wejście w bliższą wspólnotę z Nim i zamieszkanie na Jego świętej górze (Ps 15,1-2; 101,6). Bóg ma upodobanie w tych, którzy postępują nieskazitelnie (Prz 11,20). Człowiek pobożny, którego cechuje nieskazitelność i prawość, ma przed sobą przyszłość jako איש שלום, to znaczy człowiek pokoju i pomyślności (Ps 37,37; por. Prz 29,10)⁸.

W pierwszym zdaniu Księgi Hioba tytułowy bohater jest charakteryzowany jako „nienaganny (BT: „sprawiedliwy”) oraz prawy, bogobojny i unikający zła” (תם וישר וירא אלהים וסר מרע) (Hi 1,1; por. 2,3). Nienaganność Hioba, wskazana w tekście przymiotnikiem תם, wyrażała się w pielęgnowaniu prawidłowych praktyk kultowych (np. Hi 1,5), a także we właściwej postawie etycznej (Hi 31). Hiob nie pokładał ufności w bogactwie (Hi 31,25). Nie cieszył się

Testament 35, Würzburg 2001, s. 87; P.E. KOPTAK, *Proverbs*, The NIV Application Commentary, Grand Rapids 2003, s. 338; A.P. ROSS, *Proverbs*, w: T. LONGMAN III, D.E. GARLAND (red.), *Proverbs-Isaiah*, The Expositor's Bible Commentary Revised Edition 6, Grand Rapids 2008, s. 121.

⁶ Tłumaczenie za Biblią Tysiąclecia, wyd. 5, Poznań 2008.

⁷ Np. G.J. WENHAM, *Genesis 1–15*, Word Biblical Commentary 1, Nashville 1987, s. 170; N.M. SARNA, *Genesis*, s. 50; J. WALTON, *Genesis*, The NIV Application Commentary, Grand Rapids 2001, s. 311.

⁸ Więcej zob. np. E. ZENGER, *Psalm 37: Lebenslehre eines Weisen für die Armen*, w: F.-L. HOSSFELD, E. ZENGER (red.), *Die Psalmen I: Psalm 1–50*, Die Neue Echter Bibel. Altes Testament 29, Würzburg 1993, s. 238; H. OLIVIER, תמם (*tāman*), w: R.P. VANGEMEREN, A. WILLEM (red.), *The New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 4, Grand Rapids 1997, s. 307; G. RAVASI, *Il Libro dei Salmi. Commento e attualizzazione*, t. 1: 1–50, Bologna 1997, s. 689.

z upadku wroga, a dom swój otwierał dla gości i podróżnych (Hi 31,29.32). Hiobowa nienagannność jest postrzegana jako odzwierciedlenie jego głębokiej pobożności⁹.

W Biblii Hebrajskiej pobożne życie człowieka jest opisywane także z pomocą terminu ישר, którego podstawowym znaczeniem jest „iść prosto”, „być prawym”. W odniesieniu do ludzkiego zachowania został on użyty w formie czasownikowej, przymiotnikowej oraz rzeczownikowej. Charakteryzuje to zachowanie jako poprawne, szczerze i uczciwe, zarówno w zakresie respektowania norm etycznych, jak i w stosunku do wartości religijnych. Jednostkę lub grupę określoną przy pomocy ישר cechuje postawa wewnętrzna, obejmująca serce i umysł (np. Ps 7,11; 32,11; 36,11), odzwierciedlona w trosce o sprawiedliwość (Ps 33,1; 97,11), w prawej mowie (Hi 6,25; 33,3), w szczerem i hojnym dawaniu (1 Krn 29,17) oraz w lojalności wobec Boga (np. Pwt 6,18; 1 Krl 11,38; 2 Krn 20,32). Według niektórych wypowiedzi, zwłaszcza z Księgi Psalmów i Księgi Przysłów, „prawi” (ישרים) cieszą się szczególną życzliwością Boga. On obcuje z nimi przyjaźnie (Prz 3,32) i obdarza ich błogosławieństwem (Prz 11,11; 14,11). Ochrania ich (Prz 2,7) i udziela pomocy (Prz 2,7.21). Dzięki tej pomocy „prawi” pojmują dobrą ścieżkę życia (Prz 2,9; 16,17) i odwracają się od zła (Prz 16,17). Budzą jednak wrogość bezbożnych, którzy czują do nich wstręt (Prz 29,27), a nawet usiłują ich zabić (Ps 37,14). W licznych tekstach ישר występuje w paraleli z צדיק (sprawiedliwy; Ps 140,14; Prz 21,18), חסיד (pobożny, łaskawy; Mi 7,2), czy z omawianym wyżej תמים (Prz 2,21) i תם (Hi 1,1.8; 2,3)¹⁰.

Następnym terminem hebrajskim wyrażającym aspekt pobożności jest wspomniany wyżej חסיד (LXX: *χοιδός*), który znaczeniowo jest bardzo bliski i w dużym zakresie synonimiczny do omówionych wcześniej תמים / תם / ישר. Jego pochodzenie jest łączone ze słowem חסד (*hesed*) (LXX: głównie *ἔλεος*), rozumianym najczęściej jako dobroć, łaska, życzliwość czy wierność. חסיד określa więc tego, kto ma lub praktykuje חסד. Autorzy polskich przekładów oddają

⁹ Więcej zob. np. G. FOHRER, *Das Buch Hiob*, Kommentar zum Alten Testament 16, Gütersloh 1963, s. 96, 354–355; H. GROSS, *Ijob*, Die Neue Echter Bibel. Altes Testament 13, Würzburg 1986, s. 13–14; D.J.A. CLINES, *Job 1–20*, Word Biblical Commentary 17, Nashville 1989, s. 12, 15–16; J.H. WALTON, K.L. VIZCAINO, *Job*, The NIV Application Commentary, Grand Rapids 2012, s. 58–63.

¹⁰ H. OLIVIER, ישר (*yāšar*), w: R.P. VAN GEMEREN, A. WILLEM (red.), *The New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 2, s. 557–558; H. RINGGREN, ישר *yāšar*, w: TENŽE, G.J. BOTTERWECK (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 3, Stuttgart 1982, s. 1062–1066.

ten termin najczęściej przez „pobożny”, „łaskawy”, „wierny”, a także „święty”. Określenie חסיד posłużyło do wskazania na dobroć we wzajemnych relacjach między Bogiem i człowiekiem (2 Sm 22,26; Ps 18,26). Dwukrotnie w Biblii Hebrajskiej słowo חסיד odnosi się do samego Boga JHWH. Jest On wówczas ukazany jako Ten, kto się nie gniewa i odpuszcza grzechy (Jr 3,12) oraz okazuje dobroć w swoich dziełach (Ps 145,17).

Człowiek określony jako חסיד ma świadomość swojej szczególnej relacji z Bogiem. Jest bliski Bogu (Ps 148,14), kocha Go (Ps 31,24), ufa Mu (Ps 86,2), modli się do Niego (Ps 32,6) i Go wystawia (Ps 30,5; 52,11; 145,1). Bóg natomiast mówi do niego w wizji (Ps 89,20), przebacza mu grzechy (Ps 32,5), ochrania go (1 Sm 2,9; Ps 86,2; Prz 2,8) i ratuje od śmierci (Ps 16,10).

חסיד jest identyfikowany z sługą Boga (Ps 79,2; 86,2) oraz z wiernym członkiem społeczności ludu Bożego, ludu przymierza (Ps 50,5; 148,14), doświadczającym Bożej חסד – łaski i dobroci (np. Ps 31,8.24; 32,6.10; 52,10.11). W profetycznej wypowiedzi psalmisty w Ps 85,9 lud Boga i Jego חסידים są adresatami przesłania pokoju (שלום). Słowo שלום , które najczęściej jest tłumaczone na język polski jako pokój, zbawienie czy pomyślność, w tej wypowiedzi, jako określenie daru Boga, obejmuje wszystko, czego człowiek potrzebuje, aby być usatysfakcjonowanym, szczęśliwym i nienaruszonym, oraz trwać w mądrości i wierności¹¹.

Są w Starym Testamencie słowa, które sugerują, że postawa חסיד jest warunkiem doświadczenia חסד ze strony Boga (2 Sa 22,26 = Ps 18,26)¹². Z innych wypowiedzi wynika, że ta Boża חסד stwarza podstawę dla życia i relacji zaufania, umożliwiającą człowiekowi praktykowanie חסד , czyli stanie się חסיד , i stanowiącą rację Bożego oczekiwania i żądania takiej postawy (np. Mi 6,8; 7,2). W Księdze Ozeasza חסד jest terminem streszczającym zobowiązanie Izraela do przestrzegania przymierza z Bogiem. חסד jest tam lojalnością, której Bóg pragnie i żąda od Izraela, aby relacja przymierza była poprawna i żywa (Oz 2,21; 6,4.6; 10,12; 12,7). Izrael jest wezwany do odzwierciedlenia przymiotów swego Boga. W tym kontekście należy rozumieć również słowa, które komunikują, że

¹¹ Por. G. RAVASI, *Il Libro dei Salmi. Commento e attualizzazione*, t. 2: 51–100, Bologna 1996, s. 770; E. ZENGER, *Psalm 85*, w: TENŽE, F.-L. HOSSFELD (red.), *Psalmen 51–100*, Freiburg im Breisgau 2000, s. 532; W. VAN GEMEREN, *Psalms*, The Expositor's Bible Commentary Revised Edition 5, Grand Rapids 2008, s. 641.

¹² Zob. P.C. CRAIGIE, *Psalms 1-50*, Word Biblical Commentary 19, Nashville 2004, s. 175; R.F. YOUNGBLOOD, *1 and 2 Samuel*, w: T. LONGMAN III, D.E. GARLAND (red.), *1 Samuel – 2 Kings*, The Expositor's Bible Commentary Revised Edition 3, Grand Rapids 2009, s. 581–582.

JHWH miłuje swoich חסידים, którzy nienawidzą zła (Ps 97,10), czy też wołanie psalmisty o ratunek do JHWH w sytuacji udręki z powodu braku człowieka pobożnego (חסיד) i coraz większej ilości niegodziwych (Ps 12,2; por. Mi 7,2)¹³.

Jeszcze innym określeniem starotestamentowym, które charakteryzuje pobożność, jest „bojaźń Boża”. W Biblii Hebrajskiej ma ono formę יראת יהוה (bojaźń JHWH) [gr. φόβος/εὐσεβεία κυρίου], יראת אדני (bojaźń Pana) czy po prostu יראת אלהים (bojaźń Boga). יראה, jaką człowiek pobożny żywi wobec Boga, to nie tyle strach, ile respekt i cześć wyrażane w kulcie, a przede wszystkim w życiu codziennym poprzez wierność zawartemu z Nim przymierzu i posłuszeństwo Jego objawionej woli. Pobożny, który ma bojaźń Bożą, wysławia więc Boga w zgromadzeniu kultowym (np. Ps 22:24.26), a także w nienawidzi zła – pychy, arogancji i przewrotnej mowy (Prz 8,13), innym ludziom okazuje miłosierdzie (Ne 5,9.15) i ma szacunek wobec starszych (Kpł 19,32; por. 25,17.43). Zwłaszcza wypowiedzi mądrościowe łączą bojaźń Bożą z mądrością, pouczając, że jest ona podstawą i początkiem mądrości (np. Prz 1,7; Prz 9,10; Ps 111,10), daje mądrość (Prz 15,33) i jest samą mądrością (Hi 28,28). Według słów mędrca z Księgi Przysłów bojaźń Boża jest źródłem życia i prowadzi do życia oraz przedłuża jego dni (Prz 14,27; 19,23; 10,27).¹⁴ Ponadto taka bojaźń odwraca od zła (Prz 16,6) oraz motywuje do życia wiernego (Jr 32,40). Idzie w parze ze sprawiedliwym rządzeniem (2 Sm 23,3) oraz z troską o obcych (Rdz 20,11) i w tym sensie bojaźń Boża jest uniwersalna, bo przekracza podziały religijne i narodowe¹⁵. Odczuwaniu i okazywaniu bojaźni Bożej sprzyja zaś doświadczanie dobroci ze strony innych (Hi 6,14).

¹³ Więcej zob. i por. np. H.W. WOLFF, *Hosea: A Commentary on the Book of the Prophet Hosea*, Hermeneia: A Critical and Historical Commentary on the Bible 28, Minneapolis 1974, s. 120–121; H. RINGGREN, חסיד *hāsīd*, w: TENŻE, G.J. BOTTERWECK (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 3, s. 83–88; D. STUART, *Hosea–Jonah*, Word Biblical Commentary 31, Nashville 1988, s. 109, 110, 192; K.D. SAKENFELD, *Love*, w: D.N. FREEDMAN (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 4, New York 1992, s. 379; H.J. STOEBE, חסד *hesed* Güte, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, s. 618–620; D.A. BAER, R.P. GORDON, חסד (*hāsad* II), w: R.P. VAN GEMEREN, A. WILLEM (red.), *The New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. 2, s. 206–213 (zwl. s. 208).

¹⁴ W tekstach Księgi Przysłów, w których ta cecha bojaźni Bożej jest proklamowana, chodzi o życie w jego znaczeniu pełnym, a więc nie tylko jako zachowane od nieuchronnej lub niespodziewanej śmierci, lecz także o życie wysokojakościowe (cf. R.E. MURPHY, *Proverbs*, Word Biblical Commentary 22, Nashville 1998, s. 97).

¹⁵ Więcej np. A. BOWLING, ירא (*yārē'*), w: R.L. HARRIS (red.), *Theological Word-book of the Old Testament*, t. 1, s. 401; H.F. FUHS, ירא *jāre'*, G.J. BOTTERWECK,

Przykładowa pobożność Dawida

Teksty Starego Testamentu przypisują pobożność różnym bohaterom. Niektórych spośród nich, np. Abrahama, Mojżesza czy Hioba, można postrzegać jako wzorce ludzi pobożnych. Do grona znanych i pobożnych został zaliczony także król Dawid. Na starotestamentowym wizerunku jego osoby są wprawdzie rysy negatywne, np. okrucieństwo wobec wrogów wojennych (1 Sm 30,17; 2 Sm 8,2), grzech z Batszebą i zabicie Uriasza (2 Sm 11), czy przesadna miłość do niektórych swoich synów (2 Sm 19,7), niemniej są one w cieniu wyakcentowanych cech pozytywnych. W biblijnej prezentacji Dawid był odważnym wojownikiem (1 Sm 16,18; 2 Sm 17,8). Mimo wrogości króla Saula przez długi okazywał mu lojalność (1 Sm 22,14; 26,11). Cechowała go także pokora (1 Sm 18,23; 2 Sm 7,18), sprawiedliwość i litość (1 Sm 24,17-20) oraz wierność w przyjaźni (1 Sm 18,1-3; 2 Sm 9,6-8; 2 Sm 19,32-40). Został określony człowiekiem według serca JHWH (1 Sm 13,14), któremu JHWH towarzyszył (1 Sm 16,18), i którego On wybrał na króla nad Izraelem (1 Krl 8,16). Mimo swoich przewinień Dawid podporządkowywał się zawsze woli Boga JHWH (np. 2 Sm 12,13).

Według 1 Krl 3, gdy Salomon przejął królewską władzę nad Izraelem, udał się do Gibeonu i tam na ołtarzu wielkiej wyżyny kultowej złożył tysiąc ofiar całopalnych (1 Krl 3,4). Jak podaje tekst biblijny, w nocy w Gibeonie JHWH ukazał się Salomonowi we śnie i rozpoczął dialog z nowym królem, zapraszając go do wypowiedzenia prośby. W odpowiedzi Salomon poprosił Boga JHWH o mądrość, dosłownie o „serce słuchające do sądzenia ludu i rozróżniania dobra od zła” (1 Krl 3,9). Zanim jednak wyraził tę prośbę, wspomniął z wdzięcznością o wielkiej dobroci /łasce (חסד גדול) Boga okazywanej jego ojcu Dawidowi, dzięki której on, jako syn Dawida, zasiadł na tronie (1 Krl 3,6). To wdzięczne wspomnienie Salomon wypowiedział w następujących słowach:

Tyś okazał Twemu słudze, Dawidowi, memu ojcu,

wielką dobroć,

gdy postępował wobec Ciebie

w prawdzie,

w sprawiedliwości

i w prawości serca.

I zachowałeś dla niego

tę wielką dobroć, i dałeś mu syna zasiadającego na jego tronie po dziś dzień.

H. RINGGREN (red.), w: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 3, s. 885–893; N.M. SARNA, *Genesis*, s. 143.

W wypowiedzi Salomona wielka dobroć (חסד גדול) Boga okazana Dawidowi jest powiązana z jego postępowaniem w prawdzie, w sprawiedliwości i w prawości serca. Tak opisana postawa Dawida nie jest jednak ukazana jako konsekwencja doświadczenia przez niego dobroci Boga lub forma jego odpowiedzi na tę dobroć. Wypowiedź sugeruje, że jest raczej odwrotnie: Boża dobroć okazana Dawidowi była następstwem jego życia w prawdzie, sprawiedliwości i prawości. Ta dobroć (חסד), określana tutaj jako wielka (גדול), była przede wszystkim wyrazem lojalności i uczciwości w relacji przymierza. Należy ją więc rozumieć w kategoriach wierności w odniesieniu do przymierza, a także wobec obietnicy trwania Dawidowego królestwa (np. 2 Sm 7,12.16). Wierność Boga była dla Dawida darem, ale nie „darmowym”. Ona była odpowiedzią na wierność Dawida, na jego lojalność i posłuszeństwo wobec Boga JHWH. Dawid okazał się wierny, więc i Bóg był wierny wobec Dawida, zapewniając mu następcę tronu¹⁶.

Według podanej w tekście opinii Dawid poświadczył rzeczoną wierność życiem w prawdzie (באמת), sprawiedliwości (בצדקה) i prawości serca (בישרת לבב). Terminy użyte do opisanego postawy Dawida oraz ich zastosowanie i powiązania słowne w innych tekstach Starego Testamentu pozwalają stwierdzić, że tak scharakteryzowane postępowanie Dawida było wyrazem jego pobożności.

Wyrażenie „w prawdzie” jest odpowiednikiem באמת z Biblii Hebrajskiej (LXX: ἐν ἀληθείᾳ). Termin אמת, tłumaczony też jako pewność, stałość, wierność lub szczerość, charakteryzuje to, czemu można zaufać i na czym można polegać, a co się sprawdzi i potwierdzi w przyszłości (np. Joz 2,12). W takim sensie אמת występuje niekiedy jako element hendiadionu obok חסד (dobroć, łaska) i שלום (pokój, pomyślność) (np. Rdz 24,49; Est 9,30). Zastosowane w odniesieniu do człowieka wskazuje, że chodzi o kogoś prawdomównego, wiernego i godnego zaufania, komu można powierzyć jakiś urząd lub funkcję (Wj 18,21 [אנשי אמת]; Ne 7,2 [איש אמת]).

אמת charakteryzuje również słowa i wieści, którym można zaufać (1Krl 10,6) i ma być cechą wyroków sądowych oraz dawanych w sądzie świadectw (Prz 14,25;

¹⁶ Por. W. BRUEGGEMANN, *1 & 2 Kings*, Smyth & Helwys Bible Commentary 8, Macon 2000, s. 47; J. WERLITZ, *Die Bücher der Könige*, Neuer Stuttgarter Kommentar. Altes Testament 8, Stuttgart 2002, s. 58–60; S.J. DEVRIES, *1 Kings*, Word Biblical Commentary 12, Nashville 2003, s. 52; A.H. KONKEL, *1 & 2 Kings*, The NIV Application Commentary, Grand Rapids 2006, s. 80; R.D. PATTERSON, H.H.J. AUSTEL, *1 and 2 Kings*, w: T. LONGMAN III, D.E. GARLAND (red.), *1 Samuel-2 Kings*, The Expositor's Bible Commentary Revised Edition 3, Grand Rapids 2009, s. 662.

Iz 43,9; Za 8,16). Według pouczenia mądrościowego, gdy król באמת (w prawdzie, rzetelnie) osądza sprawy biednych, wówczas umacnia swój tron na pokolenia (Prz 29,14), a חסד i אמת będą go strzec (חסד ואמת יצרו) (Prz 20,28). אמת, tak samo jak חסד, oznacza wartość, którą należy kochać i o którą należy zabiegać (Prz 3,3; Za 8,19)¹⁷.

W biblijnym tekście אמת cechuje przede wszystkim Boga. אמת należy do Jego natury. On jest zawsze אמת אל – „Bogiem prawdy”, zwłaszcza w relacji do człowieka, członków Jego ludu i do stworzenia (Ps 31,6; 146,6). אמת charakteryzuje Jego działania i słowa. Stąd na jednym i drugim można polegać (2 Sm 7,28; Ps 40,12; 91,4; 132,11). אמת Boga jest objawiona w Jego przykazaniach i w Torze, a ludzie poznają przez nią Boga (Ps 119,142.151.160). אמת jest zasadniczą cechą Boga, tak samo jak Jego חסד, dlatego też te dwa pojęcia jako charakteryzujące Boga często występują razem (np. Rdz 32,11; 2Sm 2,6; Ps 57,11). Bóg okazuje אמת i חסד tym, którzy są wierni przymierzu i przykazaniom (Ps 25,10). W ten typowy dla siebie sposób – w prawdzie i dobroci – uczy ich właściwej drogi życia (Rdz 24,27; Wj 34,6-7; Ps 25,5.10)¹⁸. Dlatego też אמת i חסד Boga są przedmiotem prośby oraz wysławiających wyznań ze strony pobożnego psalmisty (np. Ps 40,11-12; 43,3; 86,11; 117,2)¹⁹.

Według starotestamentowego przesłania człowiek, któremu dane było poznać „drogę JHWH” i to, że JHWH jest אמת אל (Bogiem prawdy), pragnie, może i powinien zdeterminować swoją drogę życia poprzez אמת, której nauczył się od Boga JHWH (Ps 86,11). Wierzący i pobożny ma więc chodzić swoimi drogami w prawdzie (באמת) przed Bogiem (1 Krl 2,4), okazywać Bogu bojaźń (יראה) i służyć Mu w nieskazitelności i prawdzie (בתמים ובאמת) (Joz 24,14; 1 Sm 12,24; por. Tb 14,9: ἐν ἀληθείᾳ [LXX-S]), wzywać Go w prawdzie (באמת) (Ps 145,18), oraz przysięgać, przywołując Jego imienia, w prawdzie (באמת)

¹⁷ Np. A. JEPSEN, אמן, w: G.J. BOTTERWECK, H. RINGGREN (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, s. 334–337; H. WILDBERGER, אמן *’mn fest, sicher*, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, s. 201–204.

¹⁸ Zob. np. F.-L. HOSSFELD, *Psalm 25: Bitte eines Armen um Rettung, Vergebung und Wegweisung*, w: TENZE, E. ZENGER (red.), *Die Psalmen I: Psalm 1–50*, s. 165; G.H. WILSON, *Psalms Volume 1*, The NIV Application Commentary, Grand Rapids 2002, s. 463–464.

¹⁹ Więcej zob. np. E. ZENGER, *Die Nacht wird leuchten wie der Tag: Psalmenauslegungen*, Freiburg im Breisgau 1997, s. 102, 484–485; W. VAN GEMEREN, *Psalms*, s. 369, 387–388, 850; a także A. JEPSEN, אמן, s. 337–339; H. WILDBERGER, אמן *’mn fest, sicher*, s. 204–206.

(Jr 4,2). Spośród bohaterów Starego Testamentu tylko dwóm z perspektywy czasu przypisano postępowanie w prawdzie (באמת), mianowicie Dawidowi (1 Krl 3,6) i królowi Ezechiaszowi (2 Krl 20,3; Iz 38,3; por. 2 Krn 31,20)²⁰. Ostatecznie, biorąc pod uwagę zastosowania słowa אמת i uwzględniając wykorzystane w tekstach jego powiązania znaczeniowe z innymi terminami, można stwierdzić, że „prawda” w Starym Testamencie jest pojęciem charakteryzującym tych, którzy rzeczywiście zbliżyli się do Boga, żyli w bliskości z Nim, krocząc w posłuszeństwie Jego drogą (Wj 18,21; Ne 7,2; Ps 15,2), i których można nazwać pobożnymi.

W 1Krl 3,6 postępowanie Dawida jest charakteryzowane przez wyrażenie „w sprawiedliwości”. Polskie słowo „sprawiedliwość” jest w tym miejscu biblijnym odpowiednikiem hebrajskiego צדקה. Z צדק, jako rdzeniem dla צדקה, łączy się znaczenie „być sprawiedliwym, prawym”. Utworzone od niego terminy wskazują na zgodność z etycznym i moralnym standardem, który w Starym Testamencie wyznacza natura i wola Boga. Bóg jest bowiem sprawiedliwy, określony jako צדיק אלהים (Ps 7,10) lub יהוה צדיק (Ps 126,4; Wj 9,27). צדקה (sprawiedliwość) jest Jego cechą. Należy do Jego natury, tak samo jak אמת (prawda) (por. Pwt 32,4). Bóg jest sprawiedliwy na wszystkich swoich drogach (Ps 145,17) i we wszystkich swych poczynaniach (Dn 9,14). Jest sprawiedliwym sędzią (2 Krn 12,6; Ps 11,7; Jr 12,1) i kocha sprawiedliwość (Ps 45,8). Swoją צדקה objawia, ratując z niebezpieczeństwa oraz zapewniając ochronę i zbawienie wierzącym w Niego (Ps 31,2; 85,9-12; 97,2; por. Iz 46,12-13)²¹. Wyraża ją przez swoją dobroć i prawdę, które cechują Jego łagodne panowanie w świecie i troskę o ustanowiony w nim porządek (Ps 36,6-7).

W wypowiedziach starotestamentowych sprawiedliwość Boga doświadczana i wysławiana przez ludzi stała się wzorem dla sprawiedliwości człowieka wierzącego. Ten, kto czyni sprawiedliwość (צדקה), jest sprawiedliwy (צדיק) i postępuje w sprawiedliwości (בצדקה), ten respektuje Boży porządek i postępuje zgodnie z wolą Bożą (Rdz 15,6). Wypełnia Boże przykazania, troszcząc się o zachowanie

²⁰ Np. A. JEPSEN, אמן, s. 340; J.B. SCOTT, אמן ('āman), w: R.L. HARRIS (red.), *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 1, Chicago 1980, s. 52–53; E. ZENGER, *Psalms 86*, w: TENŽE, F.-L. HOSSFELD (red.), *Psalmen 51–100*, s. 543–544.

²¹ Np. H.G. STIGERS, צדק (šādēq) *be just, righteous*, w: R.L. HARRIS, *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, s. 753–754; E. ZENGER, *Psalms 36: Das Leben des Sünders und Gottes Weltweite Güte*, w: F.-L. HOSSFELD, E. ZENGER (red.), *Die Psalmen I: Psalm 1–50*, s. 227; E. ZENGER, *Psalms 85*, s. 531–533; G.H. WILSON, *Psalms Volume 1*, s. 528.

pokoju i o dobro społeczności (Ml 3,18; Hi 29,12-15). Okazuje miłosierdzie, wsparcie potrzebującym i biednym (Pwt 24:13; Ps 112,9) oraz życzliwość przyszłości (Hi 31,31-32). Ludzka sprawiedliwość jest promowana przez Ducha Bożego i jako taka niesie z sobą pokój (שלום) (Iz 32,15-17; por. Iz 11,4-9)²². Stąd też psalmista, ogłaszając w prorockim stylu bliskie zbawienie, powiedział: „Dobroć i prawda [חסד ואמת] spotkają się z sobą, ucałują się sprawiedliwość i pokój [צדק ושלום]” (Ps 85,11; por. Ps 72,7).

W Biblii Hebrajskiej są teksty, w których termin צדיק, określający człowieka sprawiedliwego i postępującego w sprawiedliwości, występuje w paraleli lub w powiązaniu z jednym z omówionych wyżej pojęć, które są typowe dla charakterystyki człowieka pobożnego, mianowicie: טוב (Prz 11,23), תמים (Rdz 6,9; Hi 12,4), czy ישר (np. Ps 32,11; 140,14; Prz 21,18).

Wyrażenie „w prawości serca” (בישרת לבב) użyte w 1Krl 3,6 specyfikuje w odniesieniu do postępowania Dawida omówiony wcześniej termin ישר poprzez powiązanie go z pojęciem serca (לב/לבב). Termin לב/לבב w Biblii Hebrajskiej oznacza wnętrze człowieka z jego szerokim wymiarem intelektualno-poznawczym (np. Ex 7,23; Ps 77,7; Koh 1,13.17), wolitywnym (np. 2 Sm 7,3; Iz 10,7) i uczuciowym (np. 1 Sm 1,8; Ps 4,8). לב/לבב można postrzegać jako centrum koordynacji całej egzystencji człowieka²³. Postępowanie בישרת לבב (w prawości serca) oznacza zatem postawę na wskroś szczerą, uczciwą, sprawiedliwą, szcudrośliwą i hojną wobec ludzi oraz lojalną wobec Boga. Ludzie prawi sercem (ישרי לב) są tymi, którzy doświadczają dobroci Bożej (np. Ps 7,11; 36,11; 125,4) i wraz ze sprawiedliwymi (צדיקים) radują się i chlubią w swoim Bogu (np. Ps 32,11; 64,11; 97,11).

Omówione cechy postępowania Dawida wyrażone w przypisanych Salomonowi słowach z 1Krl 3,6 ukazują wielkiego króla Izraela jako człowieka bliskiego Bogu, mającego respekt wobec Bożego porządku i Bożej woli oraz realizującego w życiu to, co w osądzie Bożym jest wartościowe w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Salomonowa charakterystyka Dawida wpisuje się zatem w starotestamentową prezentację człowieka pobożnego.

²² Zob. komentarz np. G.W. GROGAN, *Isaiah*, w: T. LONGMAN III, D.E. GARLAND (red.), *Proverbs-Isaiah*, s. 678–679.

²³ Np. F. STOLZ, לב *lêb Herz*, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, s. 861–864.

Podsumowanie

Słownictwo i wypowiedzi Starego Testamentu odnoszące się do rzeczywistości, którą w języku polskim nazywa się pobożnością, oraz omówione wyżej wyrażenia charakteryzujące jako pobożne postępowanie króla Dawida, pozwalają na nakreślenie obrazu człowieka pobożnego w zakresie praktykowanej przez niego pobożnej, życiowej postawy i na wskazanie owoców pobożności.

Pobożność w Starym Testamencie jest przede wszystkim cechą człowieka, który ma żywą relację z Bogiem, zarówno osobistą, jak i tę społeczną, usankcjonowaną przymierzem. Człowiek pobożny jest bliski Bogu, kocha Go, ufa Mu, modli się do Niego, okazuje mu cześć i Go wysławia. Pielękuje prawidłowe właściwy kult i respektuje religijne wartości. Podejmuje decyzje i działa zgodnie z Bożą wolą. Usiłuje naśladować Boga w Jego dobroci i łaskawości. Przestrzega i szanuje Boży porządek. Troszczy się o właściwe relacje międzyludzkie i o dobro społeczne. Jest miłosierny. Okazuje szacunek starszym i dba o obcych. Nienawidzi pychy, arogancji i przewrotnej mowy. Kocha karność i wiedzę.

Praktykowana pobożność przedłuża życie, rozpogadza twarz, daje mądrość, odwraca od zła i motywuje do wierności. Czyny pobożne zjednują życzliwość Boga i Jego błogosławieństwo. Pobożnemu Bóg pomaga, szczególnie w zmaganiu się ze złem, ochrania go i przebacza mu grzechy. Człowieka pobożnego Bóg obdarza dobrocią (חסד) i pokojem (שלום).

Ks. Grzegorz Szamocki